

ZADOVOLJSTVO Z DEMOKRACIJO V SLOVENIJI.
DESET LET KASNEJE

Povzetek. *Poraženci in zmagovalci prehoda, pa naj bo to v političnem in ideološkem pogledu ali pa v ekonomskem in v pogledu socialne varnosti, drugače ocenjujejo realnost delovanja demokratičnega režima v praksi. Pomembna so tudi pričakovanja posameznih skupin v času preloma. Zložnost prehoda v Sloveniji je v marsičem relativizirala pričakovanja, tako da je zanimivo na podlagi analiz podatkov iz anketne raziskave Demokratičnizacija ugotavljati, kakšno težo imajo pri pojasnjevanju zadovoljstva z demokracijo ekonomski in politični dejavniki. Ugotovitve kažejo, da je pomembna zlasti sedanja opremljenost za tekmovanje na trgu. Specifično pa prispeva k zadovoljstvu tudi dimenzija politične umeščenosti v smislu podpore trenutne vlade in strank v koaliciji. Pozitivne izkušnje glede pravičnosti političnega delovanja lahko prispevajo k nadaljnjemu utrjevanju demokracije.*

Ključni pojmi: *zadovoljstvo z demokracijo, tranzicija, konsolidacija demokracije, postsocializem, ekonomski dejavniki, politični dejavniki, empirična analiza*

Uvod

Odnos ljudi do političnega sistema se je v post-socialističnih državah oblikoval skozi neskladje med pričakovanji in njihovim uresničevanjem. V ustaljenih zahodnih demokracijah so analize dejavnikov zadovoljstva z demokracijo že dalj časa uveljavljene in potekajo znotraj večkrat preizkušenih izhodišč. Novost in zanimivost preučevanja tega fenomena v Sloveniji po desetih letih izkušenj z delovanjem demokracije je v tem, da pogledamo, kako, poleg že znanih dejavnikov, na zadovoljstvo vpliva tudi dimenzija razočaranja oz. percipiranega uspeha. Tako lahko ponudimo še en pogled na dilemo, kdo so zmagovalci in kdo poraženci tranzicije. Desetletje obdobja prehoda je dovolj dolga doba, da se pokažejo rezultati. Pri razločevanju med poraženci in zmagovalci v časovni dimenziji so pomembne izhodiščne pozicije, doseženo sedanje stanje in perspektive v prihodnosti. Tako nas v okviru naše analize konkretno zanima, kako stanje in spreminjanje politične in ekonomske situacije tako posameznika kot družbe vpliva na ocenjevanje

¹ Dr. Janez Štebe, docent na Fakulteti za družbene vede v Ljubljani.

doseženega glede demokracije. Rezultat nam lahko pokaže, kateri problemi so pri oblikovanju odnosa do demokracije danes v ospredju. Koliko je pri tem pomembna dolgoročnejša, z zgodovinskim spominom posredovana in s socialno-kulturno umeščenostjo določena dediščina preteklosti, ki s svojo persistenco odzvanja na daljši rok? Koliko gre za spremembe in izboljšave oz. izgube ki so percipirane in občutene na primerjavah med preteklostjo in sedanjostjo? Ter koliko vpliva sedanja situacija, sama in skozi projekcijo v prihodnost?

Vprašanje zadovoljstva z demokracijo je sprožilo veliko zanimanje v povezavi z vprašanjem domnevnega upadanja podpore demokraciji in legitimiteti režima, v primeru, če je nezadovoljstvo zelo razširjeno in dolgotrajno. V dosedanem raziskovanju je ta tema pomembna tudi kot samostojna razsežnost odnosa do političnega režima, kjer je v ospredju raziskovanje dejavnikov, ki vplivajo na oblikovanje odnosa do realnosti delovanja demokracije in ne gole podpore idealu. Odnos do delovanja demokracije se v večji meri oblikuje skozi percipirane koristi in izgube na način racionalne izbire, je podvrženo večjim nihanjem kot podpora idealu, ki je bolj vrednostno utemeljena in stabilna. Utemeljiv problema in teoretska izhodišča, uporabljena pri pojasnjevanju odnosa do demokracije v kontekstu uveljavljenih demokracij, so v veliki meri uporabna tudi pri konceptualizaciji v kontekstu izgrajevanja in konsolidacije demokracije v prehodu. Skozi številne študije sta se kot pomembna potrdila dva sklopa dejavnikov, ekonomski in politični. V okviru prvega je stopnja zadovoljstva odvisna od posameznikovega socialnega položaja. Tu demokracija nastopa kot sredstvo pri maksimiranju blagostanja. Bolj ko posameznik izraža materialno pomanjkanje in nezadovoljstvo, prej za to dolži socialno nepravilnost politične ureditve. Ekonomska presoja ima vpliv z več vidikov: izboljšanje položaja glede na preteklost, aktualni položaj, in pričakovane bodočega položaja, in vse to na individualni ravni skozi "egoistično" ocenjevanje in na ravni družbe, t.i. sociotropske ocene ali pogled bankirja. Drugi sklop politično obarvanih dejavnikov upošteva kopico potencialnih virov percipirane uspešnosti ali neuspešnosti, kar zadeva uresničevanje vpliva oz. specifičnega interesa razredno ali nazorsko opredeljene skupinske pripadnosti. Demokracija je v prvi vrsti zaznamovana z dejstvom obstoja svobodnih volitev. Poraz ter neparticipacija pri izvršni oblasti lahko vodi, zlasti če ga pri določeni grupaciji spremlja občutek, da nimajo niti teoretičnih možnosti za uspeh, k obtoževanju zaradi neupoštevanja pravil igre in nezadovoljstvu s pravičnostjo ureditve. Zadovoljstvo z demokracijo je tako po pričakovanjih porazdeljeno sorazmerno uspešnosti in vplivu strankarske usmerjenosti, ki se ji prišteva posameznik, pri aktualni oblasti, odvisno pa je tudi od splošne odtujenosti in subjektivno dojete politične moči in vpliva na politične odločitve in dogajanje.

Navedene splošne razlage fenomena zadovoljstva z demokracijo lahko nekoliko prilagodimo posebnostim zgodovinskega okvira, ki ga predstavlja postsocializem. Sama po sebi je tranzicija obdobje tako socialnih kot političnih menjav položajev. Pri tem igrajo pomembno vlogo pričakovanja, ki so jih posamezni akterji vlagali v spremembe. Tako kot tudi razširjene teorije o krizi demokracije na Zahodu odnos do demokracije tematizirajo skozi krizo pričakovanj (Weil, 1989; Kaasa in Newton, 1999), je ta razlaga še kako primerna tudi v specifičnem

pomenskem okviru postsocializma. Pričakovanja ob prehodu so bila hudo potencirana v primerjavi z realnostjo počasnih sprememb, posebej izrazito zaradi poslabšanja ekonomske situacije ob gospodarskem prestrukturiranju. Strukturno pogojene nepriviligirane pozicije iz prejšnjega režima so ohranjene ali celo poglobljene, ob tem ko so posamezne skupine pričakovale hitro izboljšanje (Cebulak, 1997). K temu razočaranju je, v političnem kontekstu postsocializma, mogoče prišteti tudi fenomen reafirmacije političnih strank naslednic komunizma in spremljajoče ideološke dediščine, ki še podpihuje nostalgijo za preteklostjo. V kontekstu postsocializma je nezadovoljstvo, kar je posebnost v primerjavi z ustaljenimi demokracijami, porazdeljeno tudi glede na to, kdo je zmagovalec in poraženec procesa tranzicije, kjer zmaga in poraz štejeta nekaj samo v primerjavi s pričakovanji in izhodišči. Tako ohranitev privilegijev iz časa socializma ali pa vsaj ne prevelika izguba za skupino, ki jih je deležna, najbrž pomeni uspeh, medtem ko "nepoprava krivic" pri tistih, ki so bili prej prikrajšani, lahko najbrž subjektivno pomeni neuspeh. Tako se razredna struktura postsocializma oblikuje ne samo glede na absolutni položaj, temveč pomembno tudi glede na spremembo v primerjavi s prej in glede na usklajenost različnih dimenzij socialnega položaja kot sta ekonomska moč in vpliv ter politična in družbena moč nasploh. Pogledi in ocene ljudi v času sprememb niso odvisne sami od sedanje situacije, ampak so posredovani skozi zgodovinsko izkušnjo in poglede na preteklost, hkrati pa skozi upanje in perspektive, ki jih prinaša prihodnost.

Uspešnost demokracije na individualnem nivoju, z gledišča posameznika državljana, se po teh izhodiščih ocenjuje torej glede na občutek prikrajšanosti v ekonomskem in političnem pogledu. Zadovoljstvo ali nezadovoljstvo ne pomeni avtomatično tudi sprejemanja ali nesprejemanja demokracije kot vrednote. Četudi nezadovoljstvo ne pomeni tudi antidemokratsko usmerjenost, pa vsak demokratičen sistem črpa svoj kapital zaupanja in podpore prej iz zadovoljstva kot iz nezadovoljstva. Dolgo trajajoče nezadovoljstvo, ki se ne da kanalizirati v vpliv in temu sledeče spremembe, lahko po daljšem času pripravi pogoje, ko prikrajšanost in občutek nepravilnosti vodi v anomijo in družbeno nezaupanje. Takšni pogoji predstavljajo lahko plodna tla za iskanje nedemokratskih in populističnih "rešitev" za izhod iz položaja. Ocenjevanje legitimnosti demokratičnega sistema ima v obdobju konsolidacije demokracije posebno težo. Množična podpora, zaupanje in zadovoljstvo z demokracijo so kot eni od njenih kazalcev potencialna šibka točka konsolidacije (Fink-Hafner, 1993; Welsch in Carrasquero, 1995; Mishler in Rose, 1996). Poleg agregatnih ravni zadovoljstva in trendov skozi čas (za Slovenijo glej Toš, 1999), je v okviru vprašanja trdnosti in ohranjanja demokracije, za boljšo identifikacijo problemov in ponujanje rešitev, dobro poznati dejavniki oblikovanja zadovoljstva. Samo delovanje in preživetje demokracije je odvisno od več kot zgolj agregatnih nivojev javne podpore, odvisno je tudi od distribucije zadovoljstva med pomembnejšimi družbenimi podskupinami, od posledic težav in stresnih okoliščin, posebej še ekonomskih transformacij, ki spremljajo demokratizacijo (Mishler in Rose, 1996:554). Socialna in ekonomska osnova zadovoljstva z demokracijo je pomembna v smislu postopne erozije demokratičnega kapitala, ki ga je prinesel prehod. Tudi če ni demokraciji na voljo nobene enakovredne alter-

native (teze o koncu zgodovine), tudi če so ljudje na podlagi negativnih izkušenj iz preteklosti, v smislu "negativne tolerance", pripravljene marsikaj potrpeti (Mishler in Rose, 1996:557), je sama neučinkovitost demokracije lahko slab indic za prihodnost v regiji, ki je izpisala nekatera najbolj boleča poglavja zgodovine dva-setega stoletja.

Dejavniki, ki vplivajo na zadovoljstvo z demokracijo

Naš cilj je konceptualno zajeti vpliv subjektivno dojetih dobičkov in izgub ob razočaranju nad režimom. Posredno želimo identificirati tiste, ki v trenutni konstelaciji po svojem občutku neupravičeno izgubljajo. Naslednja definicija zadovoljstva z demokracijo dobro zajema ta pomen: "Kar nas zanima, so odzivi ljudi na to, kako se obnese demokracija v delovanju, to je ustavna realnost države in ne odnos do ideala, ureditve kot take." (Anderson in Guillory, 1997:70). Indikator zadovoljstva z demokracijo po svoji neposredni veljavnosti (face validity) meri naklonjenost oz. "presojo legitimite neformalni strukturi režima - se pravi strukturi, ki karakterizira demokratičen proces - in tako konstituira realnost demokracije" (Fuchs, 1993:242), pri čemer je v ospredju ocenjevanja moralna usmerjenost ali presoja pravičnosti (Weil, 1989:686; Przeworski, 1991: 30-31; Kaase in Newton, 1999:85-86).

V empiričnem pristopu ugotavljanja odnosa do demokracije se teoretične distinkcije, ki izhajajo iz filozofskega razmisleka, kažejo skozi stališča običajnih posameznikov pogosto manj razločno (Anderson in Guillory, 1997). Kako ločiti splošnejšo podporo demokraciji od specifičnega zadovoljstva z delovanjem demokracije, tega pa nadalje od neposredne podpore vladi, če so vse tri konceptualno različne sestavine v merjenju empirično dokaj pomešane. Desetletje, je po mnenju nekaterih, prekratek čas, da bi ljudje lahko razlikovali spremembe v vladah znotraj režima od režima kot takega (Mishler in Rose, 1996:557). Vendar konkretno postavljenemu vprašanju "nezadovoljstva z delovanjem demokracije" v okviru empirične analize ne moremo odrekati neposredne pomenske veljavnosti, skladne z zgornjo skoraj operacionalno definicijo, tako da je bolj stvar previdnosti pri interpretaciji in vprašanje za analizo, ali se v tem morda ne skriva neko splošno izraženo nezadovoljstvo do trenutne oblasti ali ne gre morda za osebno nezadovoljstvo nasploh ali pa gre za povsem samostojno dimenzijo v specifičnem pomenskem okviru (primerjaj Fuchs, 1993; Kornberg in Clark, 1994; Montero, Gunther in Torcal, 1997).

Ekonomski dejavniki

Povezava trdnosti demokracije z ekonomsko uspešnostjo je klasična tema raziskovanja na makronivoju, primerjav med državami in agregatno skozi čas (glej npr. Bourkhart in Lewis-Beck, 1994). Po predpostavkah, ekonomski dejavniki kot so inflacija, nezaposlenost, rast BDP, ki vplivajo na priljubljenost vlade in stranke na

oblasti, posredno delujejo tudi na širši vidik ocenjevanja učinkovitosti režima (Clarke, Dutt in Kornberg, 1993). Posamezne od teh kazalcev bi lahko z makro-nivoja, kjer nastopajo kot agregatne spremenljivke, prenesli na nivo posameznika kot občutek materialne ogroženosti ter blagostanja. Vprašanje je, v kolikšni meri percepcija ekonomske uspešnosti s strani državljanov vpliva na podporo posameznih vidikov političnega sistema (Anderson, Guillory, 1997: 72). Ljudje ocenjujejo perspektive demokracije tudi na podlagi pričakovanj o izboljšanju osebnega blagostanja in temu ustrezni podpori (Welsch in Carrasquero, 1995:620; Mishler in Rose (1996). Ocene ekonomskih pogojev - tako retrospektivne kot prospektivne, tako nacionalne (sociotropske ocene) kot osebne ocene (egocentrične) po teh splošno sprejetih predpostavkah lahko vplivajo na oceno uspešnosti demokracije (Lewis-Beck, 1988; Kornberg in Clark, 1994).

V post-socializmu je, zgodovinsko gledano, izhodišče primerjave prav ekonomska neučinkovitost prejšnjega režima, ki je pripomogla k razpadu njegove legitimite. Temu ustrezno so bila nerealistično visoka pričakovanja do novega režima, ki ga zaznamuje zasebno gospodarstvo in tržna ekonomija. Nedvomno so bile optimistične napovedi, dane v času prehoda, neuresničljive na kratki rok (Cebulak, 1997:112). Politični odziv na tranzicijo je, po tej predpostavki, v kontrastu "previsokih" pričakovanj izboljšanja zaradi prehitrih obljub ob preobratu in dejanskega poslabšanja (Przeworski, 1991; povzeto po Evans in Whitefield, 1995:487; éagar, 1993:58; Duch, 1995). Kot je ugotavljal že Tocqueville pri raziskovanju francoske revolucije, lahko politični sistem pade ravno v času, ko se napovedujejo izboljšave razmer, prav zaradi naraščajočih pričakovanj in slabljenja tradicionalnih lojalnosti (Lipset, 1994). Prav tako kot na zahodu tudi v post-socializmu država ne more s čarobno paličico rešiti vseh problemov, zato je namesto pri outputih, da bi zagotovili večjo podporo sistemu, potrebno znižati pričakovanja (Schumpeter; povzeto po Weil, 1989; in npr. Fink-Hafner, 1993:22). Podobno kot je v zahodni demokraciji razočaranje (disenchantment) nad učinkovitostjo, je tudi v tranziciji dejavnik nezadovoljstva. Ta dejavnik se še okrepi, ker so bila pričakovanja ob prehodu v smislu svobode političnega delovanja in človekovih pravic vsaj v enaki meri tudi ekonomsko obarvana (Welsch in Carrasquero, 1995:621). Po analogiji s tezo o konvergenci, da imajo ljudje, katerih predstave o demokraciji se ne ujemajo z realnostmi političnega življenja v deželi, manj pozitiven odnos do demokracije (Kornberg in Clark, 1994), bi lahko sklepali, da bo v postsocializmu razočaranje in nezadovoljstvo z demokracijo še zlasti močno povezano z ekonomskimi dejavniki.

Bremena gospodarskih sprememb v času prehoda so bila neenakomerna razporejena. Posamezniki, ki materialno uspevajo v danem obdobju, bodo bolj zadovoljni s potekom reform in posredno tudi z delovanjem novega režima (Powers in Cox, 1997:620). Po teoriji racionalne izbire bo sistem, ki prinaša večje koristi, deležen večje podpore. Tu primerjalno gledano stari režim sicer nima kakih posebnih adutov, saj negativne ekonomske izkušnje iz obdobja pred prehodom predstavljajo skoraj neizčrpno zalogo podpore reformnim ukrepom, ki so usmerjeni k povečevanju blaginje (Waldron-Moore, 1999). Četudi je bilo materialno blagostanje prej dokaj nizko, pa je bila zagotovljena vsaj socialna varnost in

zaposlitev. Prehod pa spremlja povečana socialna ogroženost. Tako kljub relativni ekonomski uspešnosti Slovenije glede na primerljive države prehoda, nekateri domnevajo, da je "le majhen del ljudi z družbenimi spremembami veliko pridobil, med njimi pa je zelo pomemben delež tistih, ki so bili že v komunističnem režimu privilegirani" (Žagar, 1993:59). Socialna menjava pozicij naj bi šla torej celo v nasprotno smer od pričakovane. Ta teza o ohranjanju ali celo izboljšanju elitne pozicije bi nakazovala možnost, da bo določena skupina ekonomsko uspešnih hkrati zadovoljnih z demokracijo in s socializmom. Temu nasproti bo subjektivna izguba potencialne nove elite, ki ostaja v ozadju, se pravi poražencev, še toliko večja. V post-socializmu tako poleg golega delovanja ekonomskega nezadovoljstva nastopa še posredujoči dejavnik interpretacije in razumevanja zgodovinskih okoliščin prehoda. Pomembno ni le to, kaj se je zgodilo, ampak tudi, kaj posamezni ljudje mislijo, da bi se moralo zgoditi (Powers in Cox, 1997:617).

Uspešnost se po desetletju prehoda že kaže skozi vzpostavljeno ekonomsko in socialno diferenciacijo. Novi dejavnik razrednega razlikovanja so razlike v opremljenosti za tekmovanje v pogojih delovanja trga. Analize nakazujejo večanje polarizacije razrednih neenakosti (Evans, 1997:217). Objektivne razlike v izobrazbi, starosti, poklicu, vplivajo na doživljanje ekonomskih sprememb v času tranzicije, in na razlike v pričakovanjih. Če se te razlike prevajajo tudi v prostor političnega vpliva, je drugo vprašanje? Tu lahko predpostavimo součinkovanje ekonomskih in političnih dejavnikov, saj bodo "brez učinkovitega predstavljanja njihovih interesov 'poraženci' procesa tranzicije - med katerimi so delavski razred, starejši in nezaposleni - težje videli prednosti liberalne demokracije" (Evans 1997:208; avtor na tem mestu navaja Przeworskega, 1991). Ob součinkovanju in pogojevanju ekonomske marginaliziranosti in politične nemoči lahko pričakujemo relativno nižje zadovoljstvo z demokracijo ob hkratni nostalgiji za preteklim sistemom. Povečanje negotovosti za skupine, ki so bile prej varne (Finifter in Mickiewicz, 1992:858), je vse prej kot dobra osnova zadovoljstva z demokracijo.

Politični in psihološki dejavniki

Sklop političnih dejavnikov je bil v dosedanjih obravnavah zadovoljstva z demokracijo v postsocializmu dokaj zanemarjen. Odnos do političnega sistema se ne oblikuje samo na podlagi outputov, ekonomskih rezultatov delovanja, ampak tudi na podlagi odnosov in delovanja političnih subjektov kot so stranke, koalicije, vlada in drugih. Poanta demokracije je v tem, da v poštenem tekmovanju na volitvah eni zmagajo, drugi pa so poraženi (Anderson in Guillory, 1997). Sama po sebi izguba še ne pomeni, da se poraženec obrne proti sistemu. Svoje lahko prispeva neodzivnost političnih dejavnikov kot so koalicije, stranke v opoziciji in neodražanje volilnih rezultatov v vladni sestavi itd. (Weil 1989:683). Poraz na volitvah bo bolj boleč, če na oblasti dalj časa vztraja samo ena politična stran, kar je tudi eden od indikatorjev konsolidacije demokracije na makro-nivoju (Fink Hafner, 1993). V splošnem poraženci volitev kažejo manjše zadovoljstvo s sistemom. Če tisti, ki so v manjšini, tudi na dolgi rok nikdar ne postanejo večina, se občutek

nepravičnosti še okrepi (Anderson in Guillory, 1997). Če na podlagi volilnega sistema rezultati volitev omogočajo oblikovanje enostrankarske vlade, je poraz bolj boleč, kot pa če se oblikuje široka koalicija, kjer imajo tudi "poraženci" še vedno ohranjen svoj del vpliva na izvršno oblast. Vse to nas prepričuje, da bo volilna odločitev posameznika na predhodnih volitvah vplivala na zadovoljstvo z demokracijo, kjer bo oddani glas za vladujoče stranke pomenil večje zadovoljstvo. Tudi podpora in zaupanje trenutni vladi je podoben dejavnik, ki ga lahko interpretiramo kot eno od sestavin posameznikovega občutka politične odzivnosti oziroma zastopanosti. Torej lahko pričakujemo visoke korelacije odnosa do vlade in zadovoljstva z demokracijo (Montero, Gunther, Torcal, 1997:142). Nezadovoljstvo z demokracijo je v tem primeru izenačeno z opozicijo trenutni vladi ali zaradi tega, ker ljudje nediferencirano enačijo demokracijo s trenutno politično garnituro, ali pa ker trenutno vlado dojemajo kot enega od krivcev za slabo stanje demokracije.

Poleg politične usmerjenosti v strankarskem smislu in pri podpori vladi, je pri pojasnjevanju zadovoljstva z demokracijo pomembna tudi splošnejša odzivnost politike na pobude državljanov in zaupanje ali pa razočaranje nad strankami. Kazalce učinkovitosti politike (efficiency) po analogiji z ocenami ekonomskega blagostanja lahko interpretiramo tudi kot dodaten faktor socialnega razlikovanja v simbolnem smislu, ocen politične moči oz. uspešnosti, vpliva posameznika (Evans in Whitefield, 1995:495). Poleg ekonomskih razlik v blaginji, je lahko politična deprimiranost, ki je prav tako socialno pogojena (skozi npr. religiozno pripadnost, starost, spol, razred in izobrazbo), pomemben faktor naraščanja nezadovoljstva z delovanjem demokracije. Razumljivo je, da podpora vladujoči opciji vpliva na podporo demokraciji. Dodaten faktor pa je splošno zaupanje opozicije vladajočim strankam in simpatizerjev vladajočih strank opozicijskim, ki kaže, koliko so v okviru demokratičnih pravil igre dojele možnosti menjave oblasti (Toka, 1995:358). Stopnja tega medsebojnega političnega nezaupanja je posredno kazalec obsega polarizacije demokratične kulture, kjer bi tranzicijske države prej uvrstili med polarizirane kot konsenzualne, kar dodatno pogojuje povezovanje občutka političnega poraza z nezadovoljtvom z režimom (Anderson in Guillory, 1997). Če si ljudje medsebojno zaupajo, laže sprejemajo različne politične in ekonomske strategije, ki morda ne predstavljajo njihove lastne usmeritve, vendar jih tolerirajo kot pravične, kot rezultat večinske volilne podpore (Waldron-Moore, 1999). Demokracija pomeni izkušnjo z menjavami vlad, s tem, da včasih zmagata tudi nasprotnik, vendar je ravno v tej točki nezaupanje v Vzhodni Evropi še zelo razširjeno.

Podobno kot tema o ekonomski uspešnosti, je tudi tema o psihološki odtujenosti posameznika v moderni atomizirani družbi služila kot okvir za pojasnjevanje upada zaupanja v zahodnih demokracijah na agregatni ravni (Kornhauser; povzeto po Kaase in Newton, 1999:38). Tudi to temo lahko prenesemo v okvir post-socialističnih družb. Tudi tu pričakujemo dokaj razširjeno atomizacijo zaradi konvergenčnega poteka modernizacije in pomnožičenja družb, povezanih le še preko televizije in z močno oslabljenimi mikrosocialnimi vezmi. Pomnožičenje družbe je bilo pod vplivom socializma še okrepljeno s tem, ko je delovalo v smeri

prevzemanja avtonomnega družbenega in društvenega organiziranja, zlasti tistega z morebitnim političnim ali vrednostno drugače usmerjenim predznakom kot pa je bila predpisana ideologija (Tomka, 1991; Toka, 1995). Kljub pričakovanjem o naraščajoči vlogi, je organiziranje civilne družbe v post-socializmu presenetljivo nemočno (Cebulak, 1997:115). V novih demokracijah je, podobno sopogojevanju ekonomske uspešnosti in demokratičnosti, povečevanje zaupanja odvisno od dosežene demokratizacije in obratno, tako da ob slabi dediščini avtoritarnih režimov ni pričakovati hitrega vzpona enega in drugega (Torcal in Montenero, 1999). Obstoj avtonomnega civilnodružbenega organiziranja je tudi pomemben dejavnik vzpostavljanja demokratične kulture in učenja demokracije, kjer državljanji lahko prakticirajo svoj vpliv na državo. Ravno ta priložnost pa je v postsocializmu omejena (Lipset, 1994). Artikulacija interesov se v tem primeru oblikuje na ravni masovnih kolektivitet (Evans, 1997), na kar kaže tudi sindrom okrepljenega nacionalizma v bivših socialističnih družbah po razpadu nasilne ideološke homogenizacije. Apatija in odtujenost se še potencirata v povezavi s slabim ekonomskim položajem kot posledico občutka brezizhodnosti in nemoči, da se stvari spremenijo. Ta povezava socialnega nezadovoljstva s političnim nezaupanjem se npr. vse izraziteje kaže v nekaterih post-socialističnih deželah skozi vedno nižjo volilno udeležbo (Cebulak, 1999:114). Ob neodzivnosti oblasti, je v teh okoliščinah pripravljenost za nostalgijo za starimi časi ter sprejemljivost za ideje, ki za takšen položaj obtožujejo demokracijo, seveda okrepljena (Žagar, 1993:59; Evans, 1997). Med specifično psihološkimi faktorji lahko posplošeno družbeno nezaupanje kot indikator nizke vključenosti oz. integriranosti v družbo in kot skrajni izraz razočaranosti nad politiko in življenjem v dani družbi nasploh štejemo kot pomemben korelat zadovoljstva z demokracijo (Kornberg in Clark, 1994:552). Postsocialistične družbe so v marsičem še vedno "množične družbe". Disaffection - ali politična odmaknjenost - je, v nasprotju z nezadovoljstvom s konkretno vlado ali politično usmerjenostjo, ki nastane na podlagi razkoraka med nasplošno pozitivno podporo režimu in negativno percepcijo načina njegovega delovanja, vsebinsko opredeljena kot nezaupanje in sumničavost do kakršnihkoli medčloveških povezovanj, ki se verjetno oblikuje v zgodnji socializaciji in tako deluje kot dolgotrajnejša, bolj globoko vsajena razsežnost odnosa do družbe (Montero, Gunther, Torcal, 1997:136-137).

Za umeščanje vseh prej omenjenih dejavnikov nezadovoljstva v okvir pripadnosti posameznim družbenim kategorijam in skupinam, bomo dodatno preizkusili standardne spremenljivke, ki so se kot pomembne izkazale že v preteklosti. V družbah prehoda identifikacija zmagovalcev in poražencev ni samo trenutno politično obarvana in ciklična zadeva, povezana z volilnim krogom in opzijskim statusom (Fuchs, 1993), temveč je dodatno povezana z vsebino pričakovanj ob spremembi režima. Zato je pomembna identifikacija nosilcev različnih pričakovanj in njihova trenutna izpolnitev letih. Seveda gre pri tem za večplastno razgrnitev - v razsežnostih socialnega, osebnega in ekonomskega blagostanja ter v razsežnosti vrednot in predstav o tem, kaj je najpomembnejša sestavina demokracije - popravljana krivic, človekovih pravic, svobode govora, medijev, socialnih pravic, tržne ekonomije itd. V obdobju prehoda tako lahko potencialno

identificiramo posamezne skupine ali življenjske poti, ki jasno kažejo na subjektivno izgubo ali dobiček (Cebulak, 1997; Finifter in Mickiewicz, 1992), kdo je torej pričakoval od spremembe režima največ in dobil najmanj.

To so najprej atributi, ki v času sprememb pomenijo prednost v smislu kulturnega kapitala, kot so biti bolj izobražen, biti moški, biti mlajši, živeti v mestu, kar bi po pričakovanjih moralo prinesiti določene privilegije in z njimi povezano večje zadovoljstvo z režimom (Mishler in Rose, 1996; Finifter in Mickiewicz, 1992; Evans in Whitefield, 1995; Kornberg in Clark, 1994). Nekateri od atributov, ki jih nameravamo preizkusiti, so zanimivi v smislu političnega oz. vrednostnega občutka prikrajšanosti. - Npr. vernost, kot eden od atributov ideološko osnovanega nasprotovanja prejšnjemu režimu in temu ustreznega občutka krivic. - ali naklonjenost Združenim listi, kot približek za pripadnost oz. bližino bivši politični eliti. Vrednostno-ideološko investiranje v prejšnji režim zmanjšuje koristi takojšnje in direktne identifikacije s sedanjim režimom (Powers in Cox, 1997:620; Finifter in Mickiewicz, 1992). Vendar je potrebno takšna pričakovanja umestiti v kontekst poteka prehoda v Sloveniji. Tega obeležuje dogovarjanje vodstva in predstavnikov civilne družbe in se uvršča vmes med preoblikovanjem, "transformacijo" in zamenjavo, "replacement" po Huntingtonu, torej premenjava ali "transplacement" (Bukowski, 1999). Pri stari eliti je v tem tipu prehoda manj ideološkega nasprotovanja, prej je prisotna ideološko prilagoditev novim razmeram. Relativno gladek prehod v demokracijo, žametna revolucija, ki ga je spremljalo soglasje elite in množic, napoveduje visoko soglasje glede sprejemanje demokratičnih idealov. Vprašanje pa je, kakšni so na podlagi desetletnih izkušenj z demokracijo odzivi javnosti glede doseženega. Upoštevati bi bilo potrebno kombinacijo dejavnikov, ki delujejo skozi prizmo razumevanja preteklosti in prehoda, kot je pozitiven imidž bivših elit, vprašanje silovitosti ali počasnosti prehoda, ohranjene pozicije v ekonomski moči bivše elite, dejstvo, da so tudi množice sodelovale pri prevratu. Vsa ta vprašanja napovedujejo kontinuiran pomen delitev, ki se oblikujejo skozi odnos do preteklosti in pripisovanje krivde ali zaslug za sedanje razmere, in tudi ekonomsko osnovano ocenjevanje sedanjih razmer je posredovano skozi interpretacije vloge akterjev, ki so v obdobju prehoda delovali (Powers in Cox, 1997:628).

Podatki in metoda

Podatke za analizo so zbrali v anketni terenski raziskavi iz serije Slovensko javno mnenje (SJM) (Toš et al, 1999), ki je deloma ponovitev istoimenske raziskave iz leta 1991. Anketiranje je potekalo osebno s standardiziranim vprašalnikom, izvajalec terenske faze raziskave je bil Center za javno mnenje in množične komunikacije pri Fakulteti za družbene vede, podatki pa so za sekundarno analizo na voljo s posredovanjem Arhiva družboslovnih podatkov². Vzorec za anketo je večstopenjski sistematični slučajni vzorec po skupinicah na populaciji neinstitucionaliziranih

² ADP - Arhiv Družboslovnih Podatkov, Univerza v Ljubljani (http://rcul.uni-lj.si/~fd_udp/).

polnoletnih prebivalcev Slovenije. Raziskava je bila izvedena maja 1999.

Ovisno spremljivko v naši raziskavi merimo z dvema indikatorjema:

“V kolikšni meri ste zadovoljni ali nezadovoljni s trenutnim delovanjem demokracije v Sloveniji?” [Številska lestvica: 1 = “Nezadovoljen”, 2...9, 10 = “Zadovoljen”]

ter

“Če ocenjujete na splošno, kako ste zadovoljni s sedanjim stanjem demokracije v Sloveniji?” [Kategorije odgovorov (v oklepaju pripisane vrednosti šifer v Indeksu zadovoljstva z demokracijo): 1 (10) = “Popolnoma”, 2 (7) = “Do določene mere”, 3 (4) = “Le v manjši meri”, 4 (1) = “Sploh nisem zadovoljen”].

Indeks zadovoljstva z demokracijo seštevava vrednosti obeh indikatorjev. Povprečje zadovoljstva z demokracijo je nekje v sredini med 2 in 20, pri 9,6 s 3,5 standardnega odklona (veljavnih odgovorov $N=968$). Stopnjo zanesljivosti ima indeks konzervativno ocenjeno pri $\alpha=0,64$, kar je razmeroma nizka vrednost, pri tem pa je treba upoštevati, da imata indikatorja nasproten predznak, zaradi česar se v indeksu izničuje učinek akviesence. V vsebinskem pogledu indikatorja jemljemo kot istopomenski operacionalni izpeljavi definicije zadovoljstva z demokracijo, kot jo podajamo v uvodu.

Neodvisne spremljivke so najprej iz sociodemodemografskega bloka: spol, starost (v letih), izobrazba (1 - 4 formalno dokončano šolanje), dohodkovni razred (samouvrstitev na lestvici odgovorov od 1 = “najbolj revni” do 10 “najbolj bogati”), stopnja urbanizacije (1 = urbano ter 0 = ruralno), vernost (1 - 4 obiskovanje verskih obredov od nikoli do tedensko) ter podpora Združeni listi (1 pomeni unijo izrekana za stranko ZLSD ali DESUS pri vprašanjih o volilni izbiri 1996, simpatijah, ter trenutni volilni nameri, ostali imajo vrednost 0).

Ekonomske prediktorje merijo po trije standardni indikatorji egocentričnih (zase osebno) in sociotropskih (ekonomska situacija v Sloveniji), v časovni dimenziji prospektivnih (naslednje leto) ter retrospektivnih (po 1996 ter pred 1990), ocen izboljšanja (pripisana vrednost 3), ostaja enako (2) ter poslabšanja (1) materialnega oz. ekonomskega položaja (MacKuen, Erikson in Stimson, 1992).

Politični aspekt poraženosti merita dve spremljivki: volilna izbira leta 1996 za vladne pozicijske vs. vse ostale stranke (levosredinskima pozicijskima strankama DESUS, LDS smo pripisali vrednost 3, desnosredinski pozicijski SLS vrednost 2, vsem ostalim 1 pri vprašanju o o volilni izbiri 1996), ter stopnja zaupanja sedanji vladi.

Spremljivke politične učinkovitosti ter odtujenosti (Reef in Knoke, 1999: 413 in sledeče; Citrim in Muste, 1999: 465 in dalje) delimo na tri poddimenzije, sestavljene iz po dveh indikatorjev:

- percipirano strankarsko odzivnost sestavljata mnenji glede trditvev “Stranke nudijo možnost sodelovanja v politični dejavnosti” in “Stranke služijo le interesom njihovih voditeljev”, sešteta sta optimistična odgovora.

- subjektivni politični vpliv: “Danes lahko v Sloveniji vsak pove svoje mnenje o najpomembnejših zadevah” ter “Navadni ljudje so vedno odrinjani od oblasti”

- razočaranost nad politiko oz. politični cinizem: “Politikom raje ne zaupaj” ter “Danes se s politiko ukvarjajo le tisti, ki bi se s tem radi okoristili”.

Zadnji indikator iz tega sklopa je spremenljivka socialne izključenosti oz. družbenega kapitala (Whiteley, 1999), merjen skozi vprašanje o zaupanju "ljudem, ki govorijo vaš jezik" s pripisanimi vrednostmi od 4 = "v celoti", 3 = "precej", 2 = "malo" do 1 = "nič".

Glavnina analiz je narejenih z običajno linearno multiplo regresijsko analizo. Ta nam ocenjujeje direktne vzročne učinke številsko interpretiranih neodvisnih spremenljivk, ki trenutno nastopajo v modelu, na odvisno spremenljivko - v našem primeru številski indeks zadovoljstva z demokracijo.

Prikaz rezultatov

Ekonomski dejavniki

Ekonomske razmere, tako posameznika kot ocena situacije v državi, so običajno med najpomembnejšimi determinantami ocenjevanja splošnega stanja v državi. Pričakujemo lahko pomemben vpliv tudi na ocene delovanja demokracije. V prikazu rezultatov upoštevamo časovno sosledje, po katerem se splošno ekonomsko pogojeno "razočaranje" nad demokracijo nalaga v zaporedju ocenjenega poslabšanja položaja glede na prejšnji režim, nato glede na leto volitev ter končno v prihodnosti glede na danes, v nekakšni trajektoriji revščine vedno večje socialne diferenciacije med poraženci in zmagovalci tranzicije (Evans, 1997).

Tabela 1: Standardizirani regresijski koeficienti ekonomskih dejavnikov zadovoljstva z delovanjem demokracije

	Beta	Sig.	Beta	Sig.	Beta	Sig.
Osebn materialni položaj v primerjavi z pred 1900	0,17	0,000	0,05	0,172	0,02	0,624
Ekonomske razmere v državi glede na pred 1900	0,23	0,000	0,15	0,000	0,13	0,002
Osebn materialni položaj po 1996			0,20	0,000	0,19	0,000
Ekonomske razmere v državi po 1996			0,14	0,000	0,11	0,004
Osebn ekonomski položaj v prihodnosti					0,13	0,000
Ekonomska situacija v državi leta 2000					0,08	0,036
R ²	0,13		0,18		0,21	

Dokazi o vplivu materialnih razmer na ocene stanja demokracije si v literaturi deloma nasprotujejo, včasih se kažejo izrazito, v posameznih primerih pa so odsotni (Evans in Whitefield, 1995; Waldron-Moore, 1999; Kornberg in Clark (1994). Rezultati (tabela 1) potrjujejo pomemben vpliv percepcije ekonomskih razmer na oceno demokracije, saj vse spremenljivke skupaj pojasnijo kar dobrih 20% variacije odvisne spremenljivke. Dolgoročno retrospektivno ocenjevanje je nekoliko bolj navdahnjeno s pogledom na celoto, saj ima primerjava stanja ekonomije danes in v prejšnjem režimu nekoliko večji vpliv na oceno delovanja demokracije kot pa oseben "pogled skozi denarnico" v istem časovnem razponu. Med kratkoročnimi retrospektivnimi ocenami in pri kratkoročnih pričakovanjih, ki najbrž v večji meri odsevajo posameznikov dejanski položaj in z njim povezano negotovost preživetja v danih razmerah, se kaže nekaj večji vpliv pogleda skozi egoistično izraženo lastno korist, ob še vedno opaznem "pogledu bankirja", ki lastno korist vidi v makroekonomskih razsežjih in skozi to presoja splošno stanje v državi.

Konsekvence rezultata za legitimacijo režima skozi agregatno izraženo količino zadovoljstva bi pomenile, da se v trenutnih slovenskih razmerah relativne gospodarske stabilnosti in blaginje v primerjavi z večino drugih postsocialističnih držav v napovedi ne nakazuje grožnja prevelike erozije "zaupanja". Seveda po drugi plati naraščanje socialne diferenciacije in negotovosti posameznih skupin prebivalstva poglobi nezadovoljstvo z režimom. Po naših izhodiščih je pri ocenah delovanja demokracije pomembno dožemanje pravičnosti danega režima, in glede na dediščino visoke socialne varnosti vsega prebivalstva v preteklosti, je prag tolerance pri tem dokaj nizek.

Politični in psihološki dejavniki

Politična razmerja in njihov vpliv na zadovoljstvo z demokracijo smo opazovali skozi dve skupini spremenljivk. V prvi smo upoštevali individualno strankarsko opredelitev do vladnih ali strank trenutne pozicije. Po predvidevanjih iz uvoda bo volilna podpora za stranke, ki so ostale v manjšini in ki se ne prevede v moč na način političnega odločanja in uveljavljanja interesov, vodila k večjemu nezadovoljstvu z režimom. Bolj ko so poraženci na volitvah potisnjeni stran od oblasti in dlje ko to traja, večje bo nezadovoljstvo. V takšnih razmerah poraženci podvomijo, če so neformalna pravila igre pravična, ali dajejo vsakemu od udeležencev možnost zmage. Se pravi, da izrazijo nezadovoljstvo z delovanjem demokracije v praksi, kar je definicija naše odvisne spremenljivke.

Rezultat, prikazan v tabeli 2, kaže rahlo pozitiven vpliv podpore pozicijskim strankam. Iz primerjave dveh multivariatnih modelov se da razbrati, da je večji del vsebine omenjene spremenljivke vsebovan v splošnem zaupanju delu vlade. To izstopa kot prevladujoči korelat zadovoljstva z demokracijo. Tako se potrjujejo tista pričakovanja iz uvodne diskusije o dilemah konceptualizacije, ki so govorila o dokajšnjem nerazločevanju abstraktnih in bolj konkretnih "objektov" vrednotenja političnega sistema ter močnem enačenju učinkovitosti vlade ter splošnejšega zadovoljstva z režimom. Analiza je torej pokazala, da bo tisti, ki je zadovoljen s

postavljeno vlado, to zadovoljstvo prenesel tudi na raven režima. Ta fenomen nikakor ni samo značilnost novih demokracij, ampak popolnoma običajen rezultat tudi v konsolidiranih demokracijah (Kornberg in Clark, 1994).

Tabela 2: Standardizirani regresijski koeficienti političnih dejavnikov zadovoljstva z delovanjem demokracije

	Beta	Sig.	Beta	Sig.
Zaupanje vladi	0,38	0,000		
Volilna izbira 1996 (pozicija)	0,07	0,008	0,13	0,000
Strankarska odzivnost	0,12	0,000	0,14	0,000
Politični vpliv	0,09	0,002	0,11	0,000
Razočaranost nad politiko	0,06	0,058	0,14	0,000
Zaupanje soljudem	0,08	0,006	0,14	0,000
R ²	0,28		0,15	

Drugi sklop spremenljivk političnih dejavnikov zadovoljstva z demokracijo meri percepcijo odzivnosti politike ali subjektivno nemoč, odtujenost ter razočaranost nad politiko. Izmed spremenljivk iz tega sklopa imajo vse približno enako velik in statistično značilen pozitiven vpliv na zadovoljstvo z demokracijo (tabela 2). Vseeno izgleda, da sta odmaknjenost oz. razočaranje nad strankami ter razočaranje oz. cinizem nad politiko nasploh nekoliko bolj pomensko ujeta v splošno (ne)zadovoljstvo z demokracijo kot pa sama, nekoliko bolj osebno naravnana, ocena vpliva na politiko. Ta slednja po tem, ko smo upoštevali ostale spremenljivke vključenosti v politiko in odnosa do vlade, nima več tako izrazitega samostojnega vpliva. Opazno povezanost z zadovoljstvom z demokracijo kaže tudi zadnja spremenljivka v modelu, to je spremenljivka "socialnega kapitala" oz. splošnega zaupanja sonarodnjakom. Ta se očitno tudi sama, kot od političnega dokaj neodvisna dimenzija splošne družbene "izključenosti", skrajne izolacije posameznika, prevaja na razočaranje nad režimom. Skupaj te vrste spremenljivke politične oz. družbene izpolnjenosti posameznika pojasnijo nekaj nad 20% variance odvisne spremenljivke, kar je nekje enakovredno sklopu ekonomskih dejavnikov.

Skupni vpliv dejavnikov zadovoljstva

Končni model pojasnitve zadovoljstva z demokracijo vključuje tudi skupino demografskih spremenljivk (tabela 3). Večina od teh že na nivoju bivariatnih zvez ne pokaže posebno močnih povezanosti. Korelacije nad 0,1, ki so hkrati tudi statistično značilne, kažeta spremenljivki izobrazba in dohodkovni razred. Po podrobnejšem preverjanju lahko ugotovimo, da je večino te povezanosti mogoče pojasniti z materialnim položajem samim, hkrati pa je, kot smo lahko ugotovili doslej, to

dominantna os razlage zadovoljstva z režimom. Tako se v multivariatnem modelu že samo znotraj demografskih spremenljivk ves vpliv izobrazbe izčrpa skozi spremenljivko uvrstitve na lestvici dohodkov.

Med zanimivejšimi je povezanost religioznosti, merjene skozi navado obiskovanja cerkve. Ta je pozitivno povezana z zadovoljstvom z demokracijo, kar lahko pojasnjujemo morda z večjim pragom, kapitalom vnaprejšnje tolerance do demokracije, vernih, če primerjamo stopnjo verske svobode v prejšnjem režimu in sedaj. Poudariti kaže, da je bivariatna povezanost celo nižja v primerjavi z multivariatno, saj tu vpliv izobrazbe in dohodkovnega razreda deluje ravno obratno kot v prejšnjem primeru, namreč v smer okrepljene dejanske povezanosti odvisne in neodvisne spremenljivke. Podobno religioznosti, gre tudi spremenljivko podpore stranki naslednici Zveze komunistov razumeti v smislu ideološke investicije v preteklost, pri čemer bi pričakovali nasprotovanje in nezadovoljstvo s sedanjo ureditvijo. Če pa bi se to lastnost dalo razumeti bolj v smislu adaptacije, bi pri simpatizerjih ZLSD pričakovali hkratno podporo tudi sedanjemu režimu, katerega značilnost v Sloveniji je odsotnost kakšnih ostrejših ukrepov "popravljanja krivic". Kar se kaže kot rezultat v seštevku plusa in minusa je, da podpora ZLSD nima nobenega vpliva na zadovoljstvo z demokracijo!

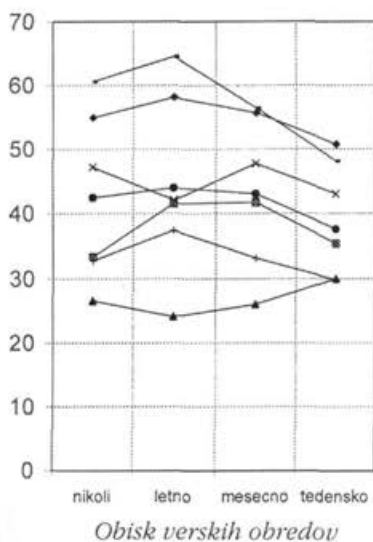
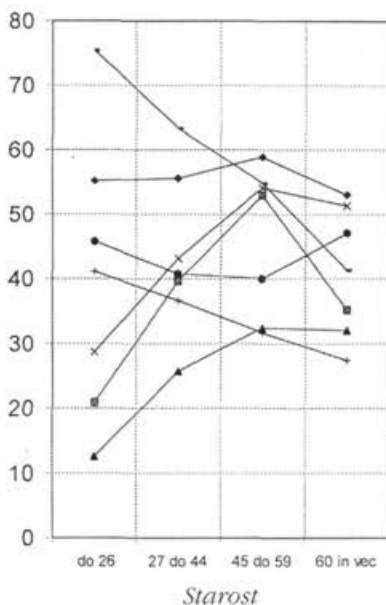
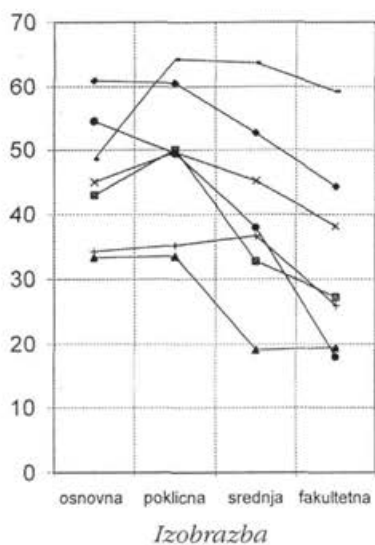
Slednje ugotovitve lahko ilustriramo s serijo prikazov bivariatnih povezanosti med izbranimi spremenljivkami v modelu po treh demografskih spremenljivkah (graf 1). Višja izobrazba močno pozitivno pripomore k zaupanju v učinkovitost strank. Ostale spremenljivke ekonomske moči in političnega vpliva so ravno tako pozitivno povezane z izobrazbo. Posebnost je nelinearen vpliv na stopnički od osnovne do poklicne izobrazbe. Skupina kvalificiranih, toda manualnih delavcev, je največ izgubila zaradi ekonomskega prestrukturiranja industrije. Ta nelinearnost celo odseva v ukrivljenosti krivulje zaupanja v demokracijo. Edina črta, ki odstopa od splošnega sindroma "boljša izobrazba - večje uspešnost", je visoko izraženo nezaupanje vseh, razen osnovno-šolsko izobraženih, do soprebivalcev. Slednje je sicer tudi značilnost najmlajše generacije. Tudi tu, pri starosti, lahko lociramo posamezne skupine poražencev in zmagovalcev. Bremena prehoda in ekonomskega prestrukturiranja tako očitno nosi generacija delovno aktivnih, ki pa so že v drugi polovici krivulje svoje karire. Vendar njihovo nezadovoljstvo v povprečju nekoliko blaži percipiran vpliv na politiko, ki s starostjo in izkušnjami narašča. Mlajši očitno gradijo svoje zadovoljstvo na optimizmu ekonomskega uspeha, manj pa na morebitni primerjavi s preteklostjo. V seštevku vpliva prek starosti na zadovoljstvo z demokracijo se dve komponenti, najprej ekonomskega uspeha in individualizma ter nato nevklučenosti v tradicionalno politiko ter torej neuspeha, izničita. Večina korelacij vernosti z ostalimi spremenljivkami je dokaj šibkih, kar kaže, da ta postaja vse manj pomemben dejavnik socialne diferenciacije. Najizraziteje v podobno smer, kot povezanosti vernosti z zadovoljstvom z demokracijo je ukrivljeno zaupanje sonarodnjakom, kar morda nakazuje pozitiven pomen religioznosti kot integrativne funkcije v družbi. Sicer pa je tudi pri religioznosti opazna rahla nelinearnost pri povezanosti z demokracijo, in sicer po nezadovoljstvu ne izstopa skupina popolnoma nereligioznih, ampak ti, ki niso niti verni niti neverni, tisti torej, ki niso vezani na noben ekstrem religiozne opredelitve.

Tabela 3: Standardizirani regresijski koeficienti celote dejavnikov zadovoljstva z delovanjem demokracije

	Korelacijski koeficient	Sig.	N	Beta	Sig.	Beta	Sig.
Obisk cerkve	0,04	0,138	942	0,087	0,025	0,06	0,041
Spol	0,05	0,080	968	0,035	0,342	-0,02	0,495
Starost	-0,01	0,86	966	0,008	0,832	-0,00	0,956
Izobrazba	0,12	0,000	951	0,043	0,303	-0,00	0,909
Dohodkovni razred	0,24	0,000	820	0,229	0,000	0,07	0,031
Stopnja urbanizacije	0,05	0,123	968	0,047	0,229	0,01	0,635
Podpora Združeni listi	0,01	0,631	968	0,027	0,477	-0,01	0,676
Osebn materialni položaj v primerjavi z pred 1990	0,30	0,000	888			0,00	0,973
Ekonomske razmere v državi glede na pred 1990	0,33	0,000	847			0,09	0,014
Osebn ekonomski položaj po 1996	0,35	0,000	912			0,14	0,000
Ekonomske razmere v državi po 1996	0,32	0,000	870			0,07	0,043
Osebn ekonomski položaj v prihodnosti	0,27	0,000	822			0,12	0,001
Ekonomska situacija v državi leta 2000	0,26	0,000	827			0,01	0,708
Zaupanje vladi	0,47	0,000	932			0,29	0,000
Volilna izbira 1996 (pozicija)	0,18	0,000	968			0,07	0,021
Strankarska odzivnost	0,26	0,000	968			0,07	0,035
Politični vpliv	0,24	0,000	968			0,08	0,011
Razočaranost nad politiko	0,25	0,000	968			0,04	0,232
Zaupanje soljudem	0,16	0,000	915			0,09	0,003
R ²					0,07		0,38

Graf 1: Serije zadovoljstva z demokracijo in izbranih prediktorjev po starosti, izobrazbi in vernosti

- ◆ Nezadovoljni z demokracijo (indeks 1 do 9)
- Ekonomski položaj po 1996 (% poslabšal)
- ▲ Ekonomski položaj v prihodnosti (% poslabšal)
- ✕ Ekonomske razmere glede na 1985-90
- Učinkovitost strank (0)
- + Vpliv na politiko (0)
- Zaupanje sonarodnjakom (% malo ali nič)

Celoten model z vključenimi vsemi spremenljivkami hkrati pojasni blizu 40 % variance naše odvisne spremenljivke (tabela 3), kar je kar veliko, še zlasti ob upoštevanju dejstva, da merska zanesljivost spremenljivk ni ravno visoka³. Ugotovljene bivariatne povezanosti neodvisnih spremenljivk z odvisno so iz prvih dveh sklopov po vrsti vse nad 0,2. V multivariatnem modelu se te povezanosti subsumirajo pod dva faktorja. Na eni strani je zadovoljstvo z delovanjem demokracije direktno odvisno od ekonomsko pogojenega zadovoljstva tako na osebni kot na societalni ravni.⁴ V tem vplivu je deloma vsebovano tudi politično zadovoljstvo ali moč oz. zaupanje, ki je zaradi tega v multivariatnem modelu nekoliko oslabiljeno. Posebej še je ta interpretacija umestna, kolikor je ekonomsko zadovoljstvo posredovano skozi oceno dela vlade, ki pa je spet pozicijsko oz. opozicijsko soopredeljena v spremenljivkah podpore trenutnih oblastnih pozicij v družbi. Se pa, kar je za našo razlago in glede na izhodišča, postavljena v uvodu, ta pojasnitev ne izčrpa samo skozi goli pogled skozi želodec. Mimo golih ekonomskih ocen imajo tudi preostale spremenljivke še vedno opazen vpliv, zlasti ocene učinkovitosti in odzivnosti politike. Iz tega sledi, da za okrepitev zadovoljstva z demokracijo ni dovolj, da so v ekonomskem pogledu slovenski državljani, kot kažejo primerjave z ostalimi tranzicijskimi državami, relativno dobro postavljeni. Z vidika krepitev trdnosti demokracije je ravno tako pomembno krepiti občutek moči in vključenosti v politiko kot v demokraciji ustaljenega načina izražanja svojih interesov in nato tudi dejanskega vpliva največjega števila prebivalcev na politične odločitve.

Če so ekonomski problemi že sami kar težko obvladljivi, pa je morda potrebno počakati celo generacijo, da se bo počasi vzpostavilo splošno družbeno zaupanje, cement ki drži skupaj družbo. Vpliv te spremenljivke se kaže persistentno mimo vseh ostalih spremenljivk v modelu. V družbah, kjer uspejo kljub vsem razlikam vzpostaviti tudi del skupnostne identifikacije, ki ni samo množična podpora simbolom in voditeljem na način propagande, ampak del izkušnje in sodelovanja pri skupnostnih rečeh vsakega državljanu posebej, bo tudi podpora in zadovoljstvo z demokracijo bolj trdno.

Zaključek

Osnovno vprašanje naše analize je bilo temporalna umestitev dejavnikov legitimitete demokracije. V kolikor gre za ekonomsko pogojene ocene delovanja demokracije, imajo te vsekakor v logičnem smislu izhodišče v preteklosti. Pri tem pa je, kolikor je v tržnem gospodarstvu prevladujoča osnova socialne diferenciacije opremljenost za tekmovanje na trgu poklicev, odločilna pobuda za oceno uspešnosti demokracije časovno v sedanjosti. To potrjuje tudi izstopajoč direktni

³ Če je dokajšen del variance spremenljivk, verjetno okrog 20%, posledica napake merjenja, ki je po predpostavki slučajna, potem ta del že vnaprej ne moremo pojasniti z nobeno od neodvisnih spremenljivk.

⁴ Pri interpretaciji posamičnih koeficientov in spremljajočih ocen napake moramo biti previdni zaradi kolinearnosti, ki je nekoliko izrazitejša v sklopu ekonomskih spremenljivk. Vendar toleranca nikjer ne pade pod 0,5. Opozorilo dolgujemo Andreju Rusu.

vpliv sedanjih kratkoročnih ocen osebne in makro-ekonomske uspešnosti. Če bi šli vendarle odkrivat korenine dlje v preteklost, je tu dediščina prejšnjega režima kljub vsemu še vedno prisotna, npr. pri manjši uspešnosti družbenih slojev, ki so si svojo poklicno kariero zastavili pod predpostavko prevlade industrijskega sektorja. Pri tem postsocializem sploh ni edinstven, gre le za to, da je bil prejšnji politični sistem soodgovoren za zapoznelo in prepočasno ekonomsko prestrukturiranje v primerjavi z zgledom razvitejših. Lahko tudi, da so v posameznih primerih osnove ekonomske uspešnosti "podedovane" na privilegijih iz prejšnjega režima, denimo skozi izkoriščanje prednosti pri lastninjenju ali pa skozi izkoriščanje "socialnega kapitala", vzpostavljenih menedžerskih in političnih medosebnih vezi še iz prejšnjega sistema (primerjaj Rus, 1999). V razvojnem smislu lahko, upoštevaje te pomisleke, zaključimo, da je perspektiva trdnosti demokracije zagotovljena ob zagotavljeni prosperiteti in v kolikor so naraščujoče socialne razlike percipirane kot pravične. Ob tem je na polu revščine lahko v pomoč skrb države za socialno tistih, ki imajo v tej tekmi manj sreče.

Skladno z ugotovitvami mnogih študij, tako na makronivoju kot analiz na nivoju posameznikov, lahko zaključimo, da poleg ekonomskih dejavnikov v ocenah pravičnosti delovanja demokracije, pomembno odzvanjajo tudi politično obarvane izgube ali dobički. Potrjena je izjemno močna povezanost zadovoljstva z demokracijo s strankarsko podporo za pozicijo ali opozicijo, skupaj z zaupanjem delovanju vlade. Poleg tega, da lahko privzamemo, da ekonomska uspešnost že sama povečuje podporo vlade, ima slednji dejavnik "zaupanja" občuten samostojen vpliv na demokracijo. Ta pa se ne izčrpa samo na ravni strankarske podpore političnim opcijam, pač pa, kar je izstopajoča posebnost novih demokracij, tudi skozi ocene odzivnosti strank in vključenosti ali izključenosti iz političnega vpliva. Strankarska identifikacija je v novih demokracijah še vedno v povojih. Zato je ta opazen vpliv nezaupanja strankam na nezadovoljstvo z demokracijo lahko pomembna ugotovitev. Uspešnost demokracije je na daljši rok močno odvisna od vzpostavitve predstavnštva individualnih interesov. Četudi so na voljo tudi volitvam alternativne politične poti izražanja nezadovoljstva, kot npr. demonstracije, družbena gibanja in druge oblike političnega anagažiranja, je vendar strankarska preglednost in ujetost v temeljne interesne ločnice družbe, ki rezultira v volilnih podporah, pomemben dejavnik zagotavljanja uspešnosti delovanja demokracije. Če tudi ta dejavnik ocenimo še z vidika časovne komponente, gre verjetno tu za nekoliko dolgoročnejši proces strukturiranja strank in njihovega uveljavljanja, saj je tu izkušen iz preteklosti, na kateri bi lahko gradili, še manj kot pa na gospodarskem področju. Državlani se demokracije učijo skozi delovanje. Izkušnje s strankarskim življenjem lahko postopno izgrajujejo demokratično kulturo, ki dolgoročno pomeni zlasti doživeto izkušnjo tega, da lahko na volitvah zmaga zdaj ta zdaj ona opcija in da so torej menjave oblasti nekaj običajnega tudi za trenutne poražence.

Vprašanje trdnosti demokracije v času, ko ni pravih alternativ, ob "koncu zgodovine", ni več vprašanje podpore ali ne. Skladno z večino empiričnih študij lahko zaključimo, da rezultati ne nakazujejo črnega scenarija. Slovenija je relativno ekonomsko dobro stoječa in se trudi preboleti tudi "otroške bolezni" demokracije,

volitev, oblikovanja vlad in koalicij. Ti problemi na daljši rok niso videti nerešljivi. Če je problem v razkoraku med pričakovanji in realnostjo, se ob iskanju konstruktivnih rešitev za tekoče težave tudi pričakovanja lažje unesejo. Za nadaljne raziskave pa bi bilo zanimivo narediti primerjavo z dejavniki zadovoljstva z demokracijo in nivoji doseženega zadovoljstva v nekaterih sosednjih tranzicijskih državah, kjer so ubrali nekatere drugačne poti ekonomskega in političnega prehoda, denimo Madžarsko, Vzhodno Nemčijo, Češko. Tedaj bomo lahko odgovorili tudi na vprašanje uspešnosti prehoda na nivoju države, ki je sicer v podtonu pričujoče analize, vendar zunaj njenega trenutnega dosega.

LITERATURA

- Anderson, C.J. in C.A. Guillory (1997): Political institutions and satisfaction with democracy: A cross-national analysis of consensus and majoritarian systems, *American Political Science Review*. Vol. 91, Issue 1, 66-81.
- Bourkhart, R.E. in M.S. Lewis-Beck (1994): Comparative democracy: The economic development thesis, *American Political Science Review*, Vol. 88, No. 4, 903-910.
- Bukowski, C. (1999): Slovenia's transition to democracy: Theory and practice, *East European Quarterly*, 1, 69-96.
- Cebulak, W. (1997): Social turmoil in post-socialist Eastern Europe: A revolution gone astray, *East European Quarterly*, 1, 111-120.
- Citrin, J. in C. Muste (1999): Trust in Government, v: J.P. Robinson, P.R. Shaver in L.S. Wrightsman, *Measures of Political Attitudes*, San Diego, Academic Press.
- Clarke, H., N. Dutt in A. Kornberg (1993): The political economy of attitudes toward polity and society in Western European democracies, *The Journal of Politics*, Novembre.
- Duch, R. (1995): Economic chaos and the fragility of democratic transition in former communist regimes, *The Journal of politics* 57, 121-58.
- Easton, D. (1965): *A system analysis of political life*, New York, Wiley.
- Evans, G. (1997): Class inequality and the formation of political interests in Eastern Europe, *Archives Europeennes de Sociologie*, 1997, 38, 2, 207-234.
- Evans, G. in S. Whitefield (1995): The Politics and Economics of Democratic Commitment, *British Journal of Political Science*, 25, 485-514.
- Finifter, A. W. in E. Mickiewicz (1992): Redefining the political system of the USSR: Mass support for political change, *American Political Science Review*, 86, 857-874.
- Fink-Hafner, Danica (1993): Uspešnost utrjevanja demokracije na Slovenskem: Nekateri kazalci, v: D. Fink-Hafner in B. Strmčnik: *Problemi konsolidacije demokracije: Politološki dnevi Ankaran '93* (Zbornik referatov), Ljubljana, Slovensko politološko društvo.
- Fuchs, D. (1993): Trends of Political Support, v: D. Berg-Schlosser in R. Rytlewski (Eds.): *Political Culture in Germany*, Houndmills, Macmillan.
- Kaase, M. in K. Newton (1999): *Zaupanje v vlado*, Ljubljana, Liberalna Akademija in Znanstvena knjižnica FDV.
- Kornberg, A. in H.D. Clark (1994): Beliefs About Democracy and Satisfaction with Democratic Government: The Canadian Case, *Political Research Quarterly*, Vol. 47, No3, 537-563.
- Lewis-Beck, M.S. (1988): *Economics and Elections: The major Western Democracies*, Ann Arbor, University of Michigan Press.
- Lipset, S.M. (1981): *Political Man: The Social Bases of Politics*, Baltimore, John Hopkins University Press (Expanded edition).

- Lipset, S.M. (1994): The social requisits of democracy revisited. *American Sociological Review*, Vol. 59, Iss.1, 1-22.
- MacKuen, M.B., R.S. Erikson in J.A. Stimson (1992): Peasants or bankers: The American electorate and the U.S. economy, *American Political Science Review*, 86, 597-611.
- Mishler, W. in R. Rose (1996): Trajectories of fear and hope, *Comparative political studies*, Vol. 28, No. 4, 553-581.
- Montenero, J.R., R. Gunther in M. Torcal (1997): Democracy in Spain: Legitimacy, Discontent, and Disaffection. *Studies in Comparative International Development*, Vol. 32, no. 3, 124-160
- Powers, D.V. in J.H. Cox (1997): Echoes from the past: the relationship between satisfaction with economic reforms and voting behavior in Poland, *The American Political Science Review*, Sep.
- Przeworski, A. (1991): *Democracy and the market: political and economic reform in Eastern Europe and Latin America*, Cambridge, Cambridge University Press.
- Reef, M.J. in D. Knoke (1999): *Political Alienation and Efficacy*, v: J.P.Robinson, P.R. Shaver in L.S. Wrightsman, *Measures of Political Attitudes*, San Diego, Academic Press.
- Rus, A. (1999): *Social capital, corporate governance and managerial discretion*, Ljubljana, Faculty of Social Sciences.
- Toka, G. (1995): *Political Support in East-Central Europe*, v: H-D. Klingemann in D. Fuchs: *Beliefs in Government: Citizens and the State*, Oxford, Oxford University Press.
- Tomka, M. (1991): *Secularization or Anomy? Interpreting Religious Change in Communist Societies*, *Social Compass* 38(1), 93-102.
- Torcal, M. in J.R. Montenero (1999): Facets of social capital in new democracies: The formation and consequences of social capital in Spain, v: J.W.Deth, M. Maraffi, K. Newton, P.F. Whiteley (Eds.), *Social Capital and European Democracy*, London, Routledge.
- Toš, N. (1999): *Zaupanje Slovencev v demokratični sistem*, Ljubljana, Liberalna Akademija in Znanstvena knjižnica FDV.
- Toš, N., A. Grizold, A., L. Bruszt, J. Simon in S. Barnes (1999): *Slovensko javno mnenje 1999/1: Demokratizacija v vzhodno-evropskih državah (mednarodna raziskava) in Nacionalna varnost [datoteka podatkov]*, Ljubljana, Fakulteta za družbene vede, Center za raziskovanje javnega mnenja in množičnih komunikacij, 1999 [izdelava] in Arhiv družboslovnih podatkov, 2000 [distribucija]
- Waldron-Moore, P. (1999): *Eastern Europe at the crossroad of democratic transition*, *Comparative Political Studies*, Beverly Hills, 32-62.
- Weil, F.D. (1989): The Sources and Structures of Legitimacy in Western Democracies: a consolidation Model Tested with Time-Series Data in Six Countries Since World War II, *American Sociological Review*, Vol. 54 (October: 682-708).
- Welsch, F. J. in J.V. Carrasquero (1995): *Democratic deconsolidation in Venezuela? Performance and normative legitimacy*, *International Social Science Journal*, Paris, Vol. 47, Iss. 4; 615.
- Whiteley, P.F (1999): *The origins of social capital*, v: J.W.Deth, M. Maraffi, K. Newton, P.F. Whiteley (Eds.), *Social Capital and European Democracy*, London, Routledge.
- Žagar, M. (1993): *Na poti v demokracijo: Nekaj značilnosti procesov demokratizacije in prehoda političnega monizma v pluralizem*, v: D. Fink-Hafner in B. Strmčnik: *Problemi konsolidacije demokracije: Politološki dnevi Ankaran '93 (Zbornik referatov)*, Ljubljana, Slovensko politološko društvo.